

ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі творів Ю.Андруховича, С.Вишенського, С.Процюка)

Суїцид трактується як поведінка, що має на меті самогубство, форма агресії, скерована проти власного «я»¹. Попереднім станом, як правило є депресія, а безпосереднім стимулом виступає конкретна стресова ситуація.

У психології і медицині суїцид почав досліджуватися у XIX столітті з початком праць Е.Дюркгейма та З.Фрейда. Перший з них розглядає суїцид як наслідок деструкції стосунків індивідуума і соціуму, до якого належить суб'єкт. Відтак, інтенсивність суїцидів залежить від природи індивідів, які входять у це суспільство, природи соціальних організацій і випадкових обставин, які порушують плин колективного життя, але не впливають на його структуру. Проте зрозуміти суїцидальну поведінку можна не на основі окремих випадків, а на основі певних спільних рис, що об'єднують всі самогубства². З.Фрейд мотивував суїцид як наслідок порушення психосексуального розвитку особистості³. А.Камю говорив про суїцид не як соціальне явище, а про його зв'язок із мисленням індивіда⁴.

К.Меннінгер зазначав, що самогубство характеризується трьома складовими: елемент вмирання, елемент вбивства, елемент жертви вбивства, що мають свідомі та несвідомі мотиви, при чому власне «я» сприймається як щось зовнішнє⁵.

А.Амбрумова визначає такі аспекти суїцидальної поведінки: існування об'єктивних і суб'єктивних ознак соціально-психологічної адаптації, суїцидогенний конфлікт і прийняття суїцидального рішення⁶, а М.Наріцин виділяє істинні суїциди,

¹ Суицид//<http://www.exit.ru/gloss.php?id=759>

² Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. – Москва: Мысль, 1994. – 399 с.

³ Фрейд З. Печаль и меланхолия// Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – С. 211-231.

⁴ Камю А. Миф о Сизифе // Камю А. Бунтующий человек. – Москва: Издательство политической литературы, 1990. – С. 25.

⁵ Меннигер К. Война с самим собой// <http://alis6.narod.ru>

⁶ Концепция суицидального поведения// <http://www.psychiatry.ru/>

приховані та демонстративні⁷. Останніх, як правило, найбільше, адже вони мають на меті привернути увагу, закликають до діалогу, тощо. Суїциди, як зазначають Ю.Нуллер та І.Михаленко, залежать від взаємодії трьох факторів: інтенсивність суїцидальних намірів, психології антисуїцального бар'єра та різних впливів, які послаблюють цей бар'єр⁸.

У літературі, зокрема в поезії, немає чітко визначеного ставлення до суїцидів (та й почасти досліджують самогубства авторів, а не їх героїв), як, скажімо, в окремих релігіях чи культурах, хоча і те, і інше, безсумнівно, може накладати свій відбиток. Специфіка залежить від окремого тексту, його автора, а також мотиваційних аспектів поведінки ліричного суб'єкта. У сучасній поезії ця тема не є нав'язливою, але постійно присутня, виражена в більшій чи меншій мірі.

Особливості використання суїцидальних тем ми розглянемо на прикладі поетичних творів Ю.Андруховича, С.Вишенського, С.Процюка, оскільки вони демонструють різні прояви цього явища. Якщо у Андруховича – це активна свідомо відкрита гра з самим собою, то у Процюка – це одна з форм забуття, пошук іншої реальності внаслідок суспільних катаклізмів, а у Вишенського – одна з категорій світоіснування (самонародження – самосмерть). У всіх випадках, як правило, присутня лише одна форма суїциду – демонстративний, що має на меті не стільки смерть, скільки діалог із оточенням, привернення уваги, але герої мають схильність і до активного суїциду внаслідок послабленого антисуїцидального бар'єру.

Основною причиною суїцидальних дій, як правило, виступає відсутність реальної соціально-психологічної адаптації і неспроможність подолати антисуїцидальний бар'єр внаслідок невлаштованістю життям, але не умовами побуту, матеріальними складнощами, а його емоційно-чуттєвим аспектом:

*Я виходжу вдихнути бодай якогось
повітря і це ніяк не вдається.⁹
у вершки переселені вершники –
рушії в котрих колір – пальне:*

⁷ Суїцид <http://nebohod/narod.ru/suicid.htm>

⁸ Нуллер Ю.Л., Михайленко И.Н. Аффективные психозы// <http://www.psychiatry.ru/library/lib/article.php4>

⁹ Андрухович Ю. Sie können den Computer jetzt ausschalen// Андрухович Ю. Пісні для мертвого півня. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2004. – С. 93.

*ти неспіжкі часи теперішні
теж терновим вінком запнеш¹⁰
Картинний світ не визнає мого
високого, змордованого серця.¹¹*

Отже, першопричиною для рефлексій над сенсом власного існування виступає незадоволеність світом теперішнім. Герої не прагнуть його змінити, а шукають шляхи втечі для себе. Як зазначав А.Ненастьєв, «якщо людина вирішила позбавити себе життя, то це означає, що в її свідомості зазнала серйозних змін фундаментальна етична категорія – сенс життя. Людина наважується на самогубство, якщо під впливом тих чи інших обставин її існування втрачає сенс»¹². Найчіткіше це простежується у творах Ю.Андруховича:

*Що маю робити поміж полуднем і вечором?¹³
Я не знав, що буває на світі такий розпач.¹⁴*

Одночасно виникає бажання не жити («Не хочу нічого знати!»):

*Я відвертаюся до стіни
й закриваю очі
з бажанням проспати років п'ятдесят,
після чого не прокинутися.¹⁵*

Непрокидання, сон, ліжка – ключові поняття у характеристиці ліричного героя, який про себе говорить: «Я лежу під стелею, я минаю» (– С. 10). Відбувається руйнація його стосунків із соціумом, особливістю яких є відчуття безнадії, що виступає найважливішим фактором суїциду. Проте спричинено це не конфліктом із соціумом, а власними внутрішніми рефлексіями, конфліктом особистого плану, що вплинув на стосунки героя із зовнішнім середовищем. Тобто незадоволення соціумом спричинив не сам соціум, а певні почуття, не пов'язані із ним, наприклад,

¹⁰ Вишенський С. Вегетативний Бог // Вишенський С. Синус покая. – Київ: Юніверс, 1999. – С. 7.

¹¹ Процюк С. Продай терпіння цигану-музиці...// Процюк С. Апологетика на світанку. – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 11.

¹² Ненастьєв А.Н. Самоубийство как девиантное поведение// <http://alis6.narod.ru/nenactev.htm>.

¹³ Андрухович Ю. Without You// – С. 9.

¹⁴ Андрухович Ю. And The Third Angel Sounded// – С. 11.

¹⁵ Андрухович Ю. Back In The USSR// – С. 34.

втрата близької людини, коли об'єкт почуттів не помер насправді, але його втрачено¹⁶:

*І така довга ніч, і така самота під стелею,
і така цілковита незаплямованість,
що з'явилися непогані шанси
на потрапляння на небо.
Але там не кохаються.¹⁷*

Як бачимо, початковий стан самотності не передбачає суїцидальних дій, оскільки присутня теза про потрапляння на небо (суїцид, як відомо, виключає таку можливість), але небо, в якому не кохаються, не потрібне ліричному героєві. Тож виникає стан, коли:

*Мені фіолетово, я хоч і зараз – вену
чи кулю в чоло – у свої заледве тридцять...¹⁸*

Байдужість переходить в агресію проти самого себе і світу, в якому перебуваєш, але загальний світопорядок не влаштовує тому, що він не змінює стан самого ліричного героя. Виникає страх залишитися у цьому світі назавжди:

*Але що далі? Невже доведеться звикнути
до цих автокатастроф
з їхнім стовідсотковим влучанням?
До цих електронних послань,
що сповіщають про найгірше?¹⁹*

До цього страху звички додається страх смерті близьких людей, на відміну від власної смерті:

*Того разу я сказав,
що боюся смерті
близьких людей.
Головним чином від нещасного випадку.²⁰*

¹⁶ Фрейд З. Печаль и меланхолия// Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – С. 213.

¹⁷ Андрухович Ю. Without You – 2. // – С. 57.

¹⁸ Андрухович Ю. Absolutely Vodka// – С. 74.

¹⁹ Андрухович Ю. Sie können den Computer jetzt ausschalen// – С. 91.

²⁰ Андрухович Ю. Life Is A Long Song// – С. 40

Відповідно страх нічних дзвінків, несподіваних повідомлень, звикання до такого життя – це лише складові головного – страху зникнення когось близького, оскільки

*життя –
як і смерть –
попереду.²¹*

Виникає синдром втрати, який полягає у різкій зміні життєвої ситуації внаслідок втрати і суб'єктивного переживання цієї втрати. У даному випадку такий синдром підсилюється не тільки реальною втратою, а й страхом чергової втрати, тому з'являються нав'язливі сни про смерть, шокують не теракти, а смерті, які вони несуть, виникає бажання уникнути такого життя. Все це призводить до соціально-психічної дезадаптації (вона, за А.Амбуромовою, є складовою концепції суїцидальної поведінки), що є наслідком порушення головних напрямків адаптаційної діяльності: пізнавального, перетворюючого, комунікативного і ціннісноорієнтаційного. Це, в свою чергу, призводить до виникнення суїцидогенного конфлікту. Він виникає внаслідок наявності двох протилежних тенденцій:

перша – потреба героя змінити умови життя, позбавитися страхів;

друга – неможливість реалізації цього прагнення, внаслідок неможливості зміни життя загалом і повернення втрат.

Це складає основу суїцидогенного конфлікту у даному випадку. Як результат – прагнення ліквідувати конфлікт шляхом самознищення.

Проте самознищення має бути евтаназійного характеру – тобто за допомогою зовнішніх чинників: аварії, засинання і не прокидання, пришвидшення часу життя, тощо.

У С.Процюка, як ми вже зазначали, домінує соціальний аспект над особистим з синдромом втрати, що дає підстави твердити про домінування кластерного суїциду, який найчастіше зумовлений смертю харизматичної особистості або частими масмедійними трансляціями матеріалів про самогубства. Специфіка прояву

²¹ Андрухович ю. California Dreaming// – С. 33.

такої поведінки у ліричного героя зумовлена смертю певної ідеї, ідеального соціуму, відсутністю сильної харизматичної постаті, яка би дорівнювалася до нового Месії:

*Тут надвисокі почуття
сьогодні не кодує лірик (...)
І скіпетр падає до ніг,
бо знищене вчорашнє диво...*²²

Суспільна деструкція безпосередньо впливає на ліричного героя, який підсвідомо так само починає прагнути самодеструкції, відтак самогубства:

*Як біль готовий заплести
віночок крові біля скроні...*²³

Якщо незадоволення життям у героя Ю.Андруховича викликає бажання відчуженості і відокремленості себе шляхом беземоційності, депресії, то герой С.Процюка бачить вихід із невлаштовуючої його ситуації шляхом пошуку іншого світу, що у творах трансформується в поняття іншої країни:

*Благав піднебесного консула:
«Скажи, де країна Циганія?
Бо тугу таку мені впорснула,
що Музу і пам'ять обманюю!»*²⁴

Прагнення пошуку ідеальної країни поглиблюється бажанням знайти Маленького Білого Хлопчика, що, власне, і ототожнюється з отим втраченим ідеалом:

*Поможіть знайти Маленького Білого Хлопчика,
Падре Фелліні, ваше сіятельство!
Тут все по-старому.*²⁵

На думку Е.Дюркгейма, людина вирішує, що життя нецікаве, тому що їй самій нецікаво у цьому житті. Незацікавленість життям йде не від самої людини, а ззовні і залежить від тієї суспільної групи, до якої людина належить²⁶. Також суїцид

²² Прощук С. Найліричніше. 2. // – С. 77.

²³ Прощук с. Найліричніше 1. // – С. 77.

²⁴ Прощук С. Немає країни Циганії...// – С. 12.

²⁵ Прощук С. У пошуках грааля // – С. 99.

²⁶ Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. – Москва: Мысль, 1994. – С. 39.

найбільш імовірний у тому випадку, коли людина відчуває нестачу соціумних стосунків в силу певних причин, не завжди залежних від неї. Настає певне відчуження соціуму і людини, а, як зазначав Е.Чоран, «накласти на себе руки може лише той, хто зник, хоча би частково, відчувати себе поза суспільством»²⁷. Таке відчуження притаманне обом ліричним героям, що виявляється у свідомому небажанні спілкуватися із соціумом (лежання на ліжку, небажання виходу за межі кімнатного простору), пошуку іншого суспільства («країна Циганія»), відчуття самотності внаслідок неспроможності подолати бар'єр відчуження.

Дослідники визначають важливим суїцидальним фактором відчуття людиною безнадії. У таких випадках смерть вбачається їй як єдиний порятунок і вихід. Цей фактор властивий для ліричного героя як творів С.Процюка, так і творів Ю.Андруховича. Він, по суті, є основною причиною прагнення самогубства.

У С.Вишенського такий фактор відсутній. Для нього суїцид – це не акт самознищення людини, а нормальне життєве явище. У зв'язку з цим визначити причини суїцидальної поведінки його героя важче.

Як зазначала И.Красненкова, кожен суїцид супроводжують умови соціального та асоціального планів. Серед асоціальних – пора року, час, вік, стать. Серед соціальних – урбанізація, вплив засобів масової інформації, руйнування внутрішньої гармонії в сім'ї, національна і релігійна специфіка²⁸. Сюди можемо додати ще світоглядну специфіку. Його ліричний герой розуміє смерть як інший аспект вічного життя, але він не чекає її, спокійно доживаючи віку, а пришвидшує цей процес шляхом самосмерті:

перехід із портрету в портрет

*аж на глибину землі...*²⁹

шлях

*домовині дай...*³⁰

²⁷ Чоран Э.М. Встречи с самоубийством // <http://mysuicide.ru>

²⁸ Красненкова И.П. Философский анализ суицида // Идея смерти в российском менталитете. – СПб: Русский гуманитарный христианский институт, 1999.

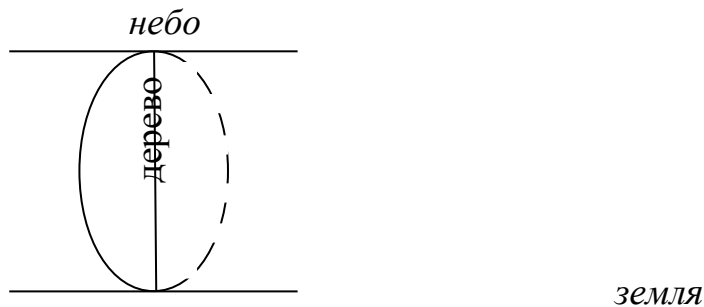
²⁹ Вишенський С. перехід із портрету в портрет // – С. 22.

³⁰ Вишенський С. Розпад царства // – С. 14.

Отже, смерть бачиться ліричному героєві як своєрідна форма буття, як перехід із одного стану в інший. У Вишенського – це рух вертикальним колом, що чітко сформульовано у поезії «Світотвір»:

*все із зерен усе – з нулів
наливаються гнізда в кронах
убирається в силу корінь...³¹*

Схематично:

Відтак, моделювання народження-смерті набуває інверсійного характеру – не від народження до смерті, а навпаки:

*Розпочинається подорож-будівництво
вперто руйнованого...³²*

Смерть не сприймається ліричним героєм як щось остаточне і безповоротне:

*Ти
з того світу всміхаєшся
милуюся Тобою³³*

Контакт людини з тим і цим світом неперервний, отожд, практично нема значення, чи ти тут, чи ти там. Водночас ти вільний і можеш сам вирішувати, коли і де тобі бути:

*вийшов з дитинства –
створив заборонені двері
та й прочинив³⁴*

³¹ Вишенський С. Світотвір // – С. 3.

³² Вишенський С. в сокові найтоншого дерева // – С. 17.

³³ Вишенський С. поки з одягу // – С. 19.

³⁴ Вишенський С. вийшов з дитинства // – С. 21.

Але оцей добровільно-свідомий перехід С.Вишенський все-таки називає «забороненими дверима», акцентуючи на неспроможності поки що подолати усталені стереотипи.

Смерть, самосмерть у поета асоціюється зі сном:

*на хрест сусідній переставлюсь
всеношну випустивши з вен:
ся параноя – як ментальність
речей позбавлених імен (...)
...у сон сусідній переставлюсь...*³⁵

Ліричний герой немає причин і підстав для самогубства, як ми бачили у попередніх випадках. Немає незадоволення своїми стосунками із соціумом, внутрішніх розладів, певних невлаштовуючих ситуацій. Водночас він не розуміє, як можна боятися смерті, якщо людина має вільний вибір: або жити, або перерізати вени.

А.Амбрумова визначала такі групи мотивів, що ведуть до суїцидальної поведінки: протест, заклик, уникнення, самопокара, відмова від життя³⁶. Для героя С.Вишенського частково притаманне останнє, коли мета (самогубство) і мотив (відмова від існування) суїцидальної поведінки збігаються. Таким чином, така поведінка не зумовлена чи то невдоволенням, чи то протестом, чи то почуттям вини. Вона є природнім проявом бажання людини жити чи не жити. На думку М.Бердяєва, суїцид є насиллям не тільки над життям, але і над смертю, неповагою до таємниці смерті, яка є такою ж, як і таємниця народження³⁷. Вишенський цю категорію трактує власне з тих самих позицій: народження, життя, смерть – це таємниці, «заборонені двері», людина – частина цієї таємниці, отже вона також причетна до неї:

*вхід і вихід – любити обох –
як тіла, що існують в природі
...є печера з малюнком вікна*

³⁵ Вишенський С. Ріка Земля // – С. 32.

³⁶ Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. Профилактика суицидального поведения. – Москва, 1980. – 24 с.

³⁷ Бердяев Н. О самоубийстве. – Москва: МГУ, 1992. – С. 12.

і світи усередині плоду:

Сонце – Він, якщо Яма – Вона –

вихід з коду в господу³⁸

Тому монологічний раціональний суїцид ототожнюється у Вишенського з природною смертю людини, бо смерть – лише перехідний стан, один з елементів колоруху.

Щоправда, подекуди звучить мотив незадоволення дійсністю, що носить асоціальний характер, наприклад, вплив пори року. Зокрема, на думку сучасних американських дослідників, таким «вбивчим» сезоном вважається весна³⁹.

виставляє весна ясносірі картини

де худючі дерева проснулись рости

почуття – вороги усередині жертви –

осявають над швидкістю твердь:

кільця диму висять – петлі вельми інертні –

що стискаються в чистий четвер⁴⁰

Проте вагомим є не тільки цей асоціальний фактор, а й постійний зв'язок суїцидальних висловлювань з християнськими символами, як це було помітно у вищенаведених цитатах. Так, суїцид асоціюється з чистим четвергом, хрестом, розп'яттям, всеношною. Відбувається своєрідне протиставлення ліричним героєм усталених християнських канонів, за якими самогубство – гріх, і своєї релігії, що базується на натурфілософізмові й онтологічній циклічності, де смерть є однією з форм життя.

Одним з домінуючих кольорів поезії С.Вишенського є білий колір (білок, білий, сніг):

в інтервалах між вознесіннями

альбіноси втрачають втому –

міриадами шкір наближаючись до снігу

виходи-путь до відроджень ймовірності

³⁸ Вишенський С. Рештки виходу // – С. 39.

³⁹ Красненкова И.П. Философский анализ суицида // Идея смерти в российском менталитете. – СПб: Русский гуманитарный христианский институт, 1999

⁴⁰ Вишенський С. Кристал хреста // – С. 51.

*в обвалах світобудови:
у товщі пелюсток
пиляки розіп'ятих
провокують світіння рук
що міняють речовини
і вознесіннями мучать космос⁴¹*

Біле пов'язано з концептами життя і смерті, знову ж таки як протиставлення йдуть елементи християнства, а також відбувається перехід від білого, білого снігу до світлого – «світіння рук» – і самосмерті («дай і мені осяяти розпад»).

У С.Процюка самогубство також асоціюється зі світлом:

*Білий вальс із собою брав би,
та цей колір – брат самогубства...⁴²
...Всі вени й прожилки поніж,
упавши під школярську лаву.
І світиться кімнатний ніж
загадкою Акутагави.⁴³*

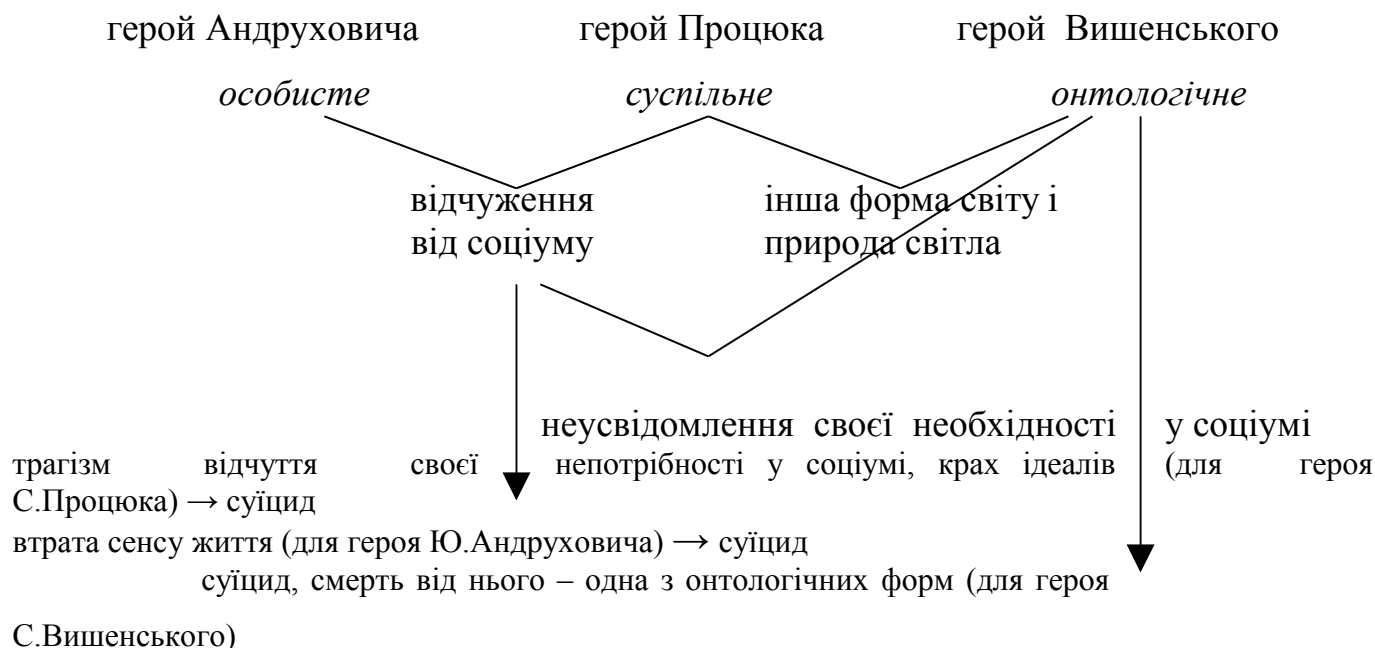
Це відбувається тому, що його ліричний герой у суїциді бачить або забуття, що має бути антитетичним темній дійсності, або перехід до іншої, світлішої реальності. Тому, попри паралелі з Акутагавою, «есеніаною», тобто з реальними постатями, що здійснили суїцидальний акт, суїцид не сприймається ним як кінець життя, а як одна із його форм, що наближає його до суїцидальної свідомості ліричного героя текстів С.Вишенського. Але герой Вишенського, як і Андруховича, більш незалежний від соціуму, тому поведінку його, попри прагнення того здійснити суїцидальний акт, не можна назвати самодеструктивною. Таким чином, суїцид як деструктивно-забуттєва формула властива героям поезій Ю.Андруховича і С.Процюка з усіма відповідними чинниками і факторами. Специфіка суїцидальної поведінки героя С.Вишенського в тому, що її не зумовлюють практично жодні звичні соціальні й асоціальні фактори.

⁴¹ Вишенський С. Синоніми – твоя подоба // – С. 52.

⁴² Процюк С. У здоров'я погратися хтів...// – С. 50.

⁴³ Процюк С. Різна природа світла // – С. 21.

Спільне і відмінне у суїцидальній поведінці героїв усіх трьох поетів можна простежити за такою схемою:

Отже, попри різну природу суїцидального першопопштовху, для героїв поезій Ю.Андруховича і С.Процюка фактори суїцидальної поведінки є спільними: урбанізація населення, вплив засобів масової інформації, зацікавленість феноменом самогубства, послаблення гармонійних стосунків із соціумом. Але для Андруховича ці фактори активуються після певних внутрішніх розладів і дисгармонії, внутрішні проблеми переносяться на зовнішні чинники. У Процюка внутрішня дисгармонія, що так само призводить до суїциду (його ми визначили як кластерний), має, навпаки, суспільне підґрунтя, адже виникає внаслідок суспільних розладів, загибелі певних ідеалів, смерті «Маленького Білого Хлопчика». Суїцидальна поведінка героя С.Вишенського відрізняється своєю непов'язаністю ні з соціумним відчуженням, ні особистими розладами, тому не виникає ні пресуїцидального синдрому, ні суїцидогенного конфлікту, оскільки самогубство для нього не є співвіднесеним з чимось деструктивним чи результатом афекту, а ототожнюється із природною смертю. Спільним між трьома ліричними героями є їхня беззаперечна схильність до суїцидальних дій, що мають, однак, різне підґрунтя.